

FRITS DE LANGE

IN ALLES TOT
HET UITERSTE
LEVEN EN DENKEN
VAN SIMONE WEIL

ten have

Frits de Lange

In alles tot het uiterste

*Leven en denken van
Simone Weil*

th ten have

INHOUD

HOOFDSTUK 1 Een filosofisch leven. Inleiding	7
Voor alles filosoof	17
Zonder filters	27
HOOFDSTUK 2 In alles tot het uiterste. Biografie	30
HOOFDSTUK 3 De schittering van de werkelijkheid	42
Plato's grot	44
De schitterende werkelijkheid	52
In het oog van de storm	58
Waarheid met een grote W	64
HOOFDSTUK 4 Denken met het lichaam	68
Aan haar lichaam ontsnapt?	69
De blindenstok: je lichaam als instrument	75
De scheiding tussen hoofd en hand	85
De wereld is een tekst	91
HOOFDSTUK 5 Leven als een duif in de wind	95
Zwaartekracht	98
Nécessité	107
De hefboom	112
Aandacht	114
'Iemand die nergens meer in gelooft'	123

EEN FILOSOFISCH LEVEN. INLEIDING

Er zijn drie mysteries in het leven waarvan elk mens, ook de meest doorsnee, min of meer weet heeft. Het eerste is de schoonheid. Het tweede is de manier waarop de zuivere intelligentie doorgrondt hoe de wereld in elkaar zit, evenals haar praktische toepassingen in techniek en arbeid. Het laatste mysterie, dat zijn de lichtpuntjes van rechtvaardigheid, compassie en dankbaarheid die soms oplichten te midden van de hardheid en de ijzeren kou van de tussenmenselijke verhoudingen. Deze drie bovennatuurlijke mysteries zijn voortdurend present, midden in de menselijke natuur. (IP 166)

Als de wijnbouwer en filosoof Gustave Thibon (1903-2001) op 7 augustus 1941 in Avignon voor de eerste keer Simone Weil ontmoet, weet hij niet wat hij van haar moet vinden. Hij heeft een boerderij in de Ardèche (Saint-Marcel) en ze wil graag bij hem op het land komen werken. Later deelt hij zijn eerste indrukken: 'Ik wil het niet over haar uiterlijk hebben (ze was niet lelijk, zoals sommigen zeggen, maar ze liep voorovergebogen en was vroeg oud geworden door haar ascetische manier van leven en door ziekte). Alleen haar prachtige ogen hadden de schipbreuk van haar schoonheid overleefd.' (Pétrement II 347) Het ontbrak haar aan elke

vorm van elegantie, maar ook daar maakt Thibon geen punt van. ‘Ik wil alleen maar kwijt dat ik heel verschillende gevoelens overhield aan deze eerste ontmoeting; antipathie, zeker ook. Ik voelde me in elk geval ongemakkelijk. Ik had de indruk dat ik een wezen tegenover me had dat totaal vreemd was aan mijn manier van denken en hoe ik in het leven stond.’ (ibid.) De eerste gesprekken met haar waren hartelijk, maar bleven stroef. Het leek er bepaald niet op dat ze het goed met elkaar zouden kunnen vinden. Als het ging om concrete dingen waren ze het bijna nergens over eens. ‘Ze bleef eindeloos doordiscussiëren, met een monotone stem, en aan het eind van die vruchteloze conversaties was ik letterlijk uitgeput’ (id. 348). Ze wil niet als een intellectueel uit de bourgeoisie comfortabel bij hem te gast zijn, maar als arbeider haar intrek nemen in een vervallen huisje op het erf, dat ze haar sprookjeshut noemt. Ze wil er niet in een bed slapen, maar op de vloer.

Ondanks het korzelige begin groeit er een hechte vriendschap tussen de wijnboer en de stadse filosofe. Ze werkt op zijn land, maar ze lezen ook samen Plato. Als de Joodse Simone Weil in mei 1942 de vlucht moet nemen naar New York om aan vervolging te ontkomen, krijgt Thibon bij het afscheid haar manuscripten, in een handdoek gewikkeld, met de mededeling dat, mocht ze niet terugkomen, hij er later mee mag doen wat hij wil.

Wie nu, ruim tachtig jaar na haar vroegtijdige dood in 1943, voor het eerst kennismaakt met haar werk, ondervindt – zo verging het mij tenminste toen ik haar voor het eerst las – dezelfde gemengde gevoelens van irritatie en fascinatie die Thibon ervoer bij zijn eerste ontmoeting. Soms vind ik haar nog steeds onuitstaanbaar. Haar scherpe oordelen, zonder

een zweem van twijfel stellig neergezet. Haar individualisme, haar ongevoeligheid voor het feit dat wij tot in het diepst van onze vezels relationele wezens zijn. Haar dwangmatige neiging zich voortdurend weg te cijferen, maar dan wel op een bijzonder onbescheiden manier. Haar drang naar zuiverheid, een soort filosofische smetvrees waarbij elke halve waarheid meteen als hele leugen moet worden weggepoetst. Ik voel op zo'n moment mee met haar medestudenten aan de École normale supérieure, voor wie ze van een andere planeet leek te komen en eigenlijk 'niet te pruimen' was.

Maar elke keer wanneer ik wat langer met haar verkeer, slaat die irritatie om in verbazing en verwondering: hoe is het in hemelsnaam mogelijk dat zij geleefd en gewerkt heeft zoals ze dat heeft gedaan? Ik kan me goed voorstellen dat Thibon, na een poosje met Simone Weil te hebben opgetrokken, steeds krachtiger bevestigd werd in zijn vermoeden dat hij te maken had met een uitzonderlijke vrouw, die hem in tal van opzichten oversteeg. Hij ontwikkelde voor haar een onvoorwaardelijk respect. Dat diepe respect voel ik inmiddels ook, nadat ik vijfendertig jaar geleden – ik werkte als predikant in Parijs – voor het eerst het boekje *Attente de Dieu* in handen kreeg: haar spirituele testament. Het werd na de oorlog samengesteld door de dominicaanse pater Joseph-Marie Perrin (1905-2002), met wie ze als balling in Marseille vriendschap sloot, en bracht haar wereldfaam. Ik werd omvergeblazen door haar prachtige, trefzekere manier van schrijven, de manier waarop ze sprak over liefde, compassie, ongeluk, schoonheid en een afwezige God.

Ik wilde meer van haar weten en kocht alles van en over haar wat ik kon vinden, vertaalde haar werk en schreef een boek over haar filosofie (*Totale beschikbaarheid*, 1990). Ik sloot vriendschap met haar en bleef geboeid door haar per-

soon en haar werk, al moest ik af en toe wel een poosje afstand nemen, om niet door haar te worden verpletterd. Vaak heb ik het gevoel intellectueel, moreel en spiritueel door haar te worden overklast.

Iets soortgelijks ervoer de dichter Jean Tortel, die Weil in Marseille in de herfst van 1940 ontmoet. Haar lichaam gehuld in een wijde pelgrimsmantel, het magere gelaat en de steile lokken bedekt onder een grote, zwartvilten baret:

Met haar bijziende ogen keek ze je aan door haar dikke brillenglazen, met een intensiteit en een soort ondervragende gretigheid die ik nergens anders heb ontmoet. Die gretige blik van Simone Weil was bijna onverdraaglijk. (...) Ze sprak met een zachte en kalme stem alsof ze haar gesprekspartner wilde vangen, vasthouden en in wilde inpakken. In haar nabijheid was elke 'leugen' uitgesloten. (Pétrément II 294)

Soms heb ik net als Tortel – die niettemin ook een warme vriendschap met haar sluit – de behoefte om aan haar 'onthullende, ontledende blik te ontsnappen' (ibid.) en mij in mijn eigen comfortzone op te sluiten. Mijn illusies zijn me dierbaar. Een overdosis Simone Weil, die ging voor de waarheid en niets dan de waarheid, is dodelijk voor de zorgeloze levenslust. En toch kom ik elke keer weer bij haar terug, om mijn eigen oordeel over goed en kwaad, over waarheid en leugen, over dat wat van waarde en wat waardeloos is, over dat waarvoor ik echt wil gaan en wat ik los kan laten, te toetsen en te scherpen.

Florence de Lussy, archivaris aan de Bibliothèque nationale de France, wijdde maar liefst zevenentwintig jaar van haar leven aan de redactie en de uitgave van de verzamelde

werken van Simone Weil, nu in zestien banden compleet. Ze bleef er vrolijk onder. Maar in een interview erkent ze dat als je eenmaal een fervent lezer bent geworden van Simone Weil, je je verplicht voelt om telkens opnieuw je principes tegen het licht te houden. ‘Je ontsnapt niet ongeschonden aan die lectuur’ (Lussy, ‘Florence de Lussy’).

Dit boek is het verslag van mijn vriendschap met Simone Weil, zonder dat ik haar ooit zelf ontmoet heb. Er waren lange periodes waarin ik haar niet heb opgezocht. Maar, zoals het gaat met vrienden: als je elkaar na jaren weer ziet, neem je de draad van het gesprek moeiteloos weer op. Toch blijft Simone Weil een enigma, en niet alleen voor mij. Haar vriendin en studiegenoot Simone Pétrement (1907-1992) schreef een uitvoerige biografie over haar, en er zijn getuigenissen van mensen die haar goed gekend hebben. ‘Maar heb ik haar echt leren kennen?’ vraagt Jean Tortel zich na de oorlog af. ‘Ook in de maanden dat ik contact met haar had bleef me haar diepte – of moet ik zeggen haar geheim? – onbekend. Ik geloof dat de meesten die haar in die periode ontmoetten geen vat op haar kregen’ (Pétrement II 293). Simone Weil leefde in vierendertig jaar tijd een aantal levens tegelijk, tot ze was opgebrand. Ze was een menselijke meteoriet, waarvan de inslag, tachtig jaar na haar tragische dood in een sanatorium in Ashford, nog nadreunt. Eigenlijk leefde ze een onmogelijk leven.

Simone Weil – dat is het kleutertje dat een cadeau ontvangt en zegt: ‘Ik hou niet van luxe’; het vijfjarige meisje dat in 1914 weigert om nog langer suikerklontjes te eten en ze naar het front wil sturen; het tienjarige kind, dochter van een welgesteld arts, dat zich bij een stoet demonstrerende werkloze arbeiders voegt; de scholiere die een rondetafelgenootschap opricht ter bescherming van zwakke kinderen

(en natuurlijk is zij de reddende ridder); de filosofieërares die haar salaris niet hoger wil dan het niveau van een werkloosheidsuitkering en de rest weggeeft, en die haar kamer 's winters niet stookt omdat de werkloze dat ook niet kan; de gastvrouw die, wanneer een logé geld uit haar kamer ontvreemdt, zegt: 'Degene die het weggenomen heeft, had het zeker nodig'; het is de would-be-arbeider die in 1934 een jaar lang haar onhandige, zwakke en ziekelijke lichaam teistert door het bloot te stellen aan de machines van de zware industrie van Renault en Alsthom; de pacifiste die de oorlog verafschuwt, maar die desondanks in 1936 haar geestverwanten in Spanje gewapend te hulp komt als de burgeroorlog daar uitbreekt; de vluchteling die in 1940 Parijs moet verlaten vanwege haar Joodse afkomst en dan eerst in Marseille, later in Londen niet méér wil eten dan waar de voedselbonnen in bezet gebied recht op geven; de hoogbegaafde intellectueel die in 1942 op de boot naar de VS vriendschap sluit met een kind met Down; de immigrant die in Harlem zo intensief contact zoekt met jonge zwarte vrouwen dat een vriendin later zal zeggen: 'Als Simone in New York zou zijn gebleven, zou ze zeker zwart geworden zijn.' (Pétrément II 432); de verzetsstrijder die in Londen zelfs door tuberculose verzwakt nog bijles geeft aan de zoon van haar hospita.

Wie was Simone Weil? Op die vraag kun je eigenlijk alleen met paradoxen antwoorden. Weil was een Joodse die het liefst haar Jodendom ontkende. Een artsendochter die lak had aan de etiquette van de hogere sociale kringen. Een marxiste die nooit in de revolutie geloofde. Een mystica die niet wilde toetreden tot de Katholieke Kerk. Een vrouw die gloedvol – en prachtig! – over de liefde schreef, maar het liefst aseksueel zou zijn en bang was om aangeraakt te wor-

den. Een asceet die uit solidariteit met de armen niet wilde eten, maar wel eeuwig een Gauloise tussen haar lippen had. Een Florence Nightingale die haar leven onvoorwaardelijk in dienst stelde van de onderdrukte en lijdende medemens, maar dat deed met een koel hart. Een mens die hield van het leven en van de wereld, die ze mooi vond, maar ook haar eigen vroege dood leek te omhelzen. Een geniaal filosoof ook, die tijdens haar leven geen enkel boek publiceerde, maar Albert Camus, toen hij voor Gallimard na de oorlog het eerste boek van haar in een hele reeks uitgaf, tot de bekentenis bracht dat het hier ging om ‘een van de meest lucide, hoogstaande, mooiste boeken die sinds heel lange tijd over onze beschaving zijn geschreven’ (Camus, ‘Simone Weil’ 278).

Wat ons rest van Simone Weil is haar nagelaten werk. Essays, dagboeken, notities, gedichten, brieven, boekmanuscripten – haar literaire erfenis is zo gevarieerd en omvangrijk dat het je duizelt. Ze schreef elke dag en vaak ook ’s nachts. Ze had zich die gewoonte eigen gemaakt op advies van Alain, haar filosofieleraar op de middelbare school: ‘Elke dag minstens twee uur schrijven, maakt niet uit waarover! Zoals een musicus elke dag zijn toonladders oefent’ (Canciani 167). Ondanks haar gebrekkige motoriek vulde ze met een zorgvuldig handschrift cahier na cahier met prachtig filosofisch proza. Voordat ze uiteindelijk bewusteloos en uitgeput werd gevonden op haar kamer in Londen, kort voor ze overleed, had ze in een allerlaatste explosie van creativiteit nog een boek geschreven over hoe een naoorlogse samenleving eruit zou moeten zien.

Ook in haar werk is en blijft Simone Weil een ongemakkelijk mysterie. Ze laat zich niet in een hokje vangen, en ook als lezer krijg je moeilijk vat op haar. Het helpt dan niet om te zeggen dat er op zijn minst twee Simone Weils geweest

zijn: eerst de politiek filosoof, messcherp in de ontleding van machtsmechanismen in de samenleving, en daarna – vanaf 1938 ongeveer – de mystica op zoek naar de liefde van God. In de receptie van haar werk zijn dat wel twee aparte werelden geworden, die geen boodschap aan elkaar lijken te hebben. Seculiere filosofen die geen antenne hebben voor de religieuze Simone Weil, vergelijken haar graag met Hannah Arendt of Rosa Luxemburg. Spirituele zoekers die geen boodschap hebben aan politieke filosofie en activisme, plaatsen haar liever in de buurt van de mystieke Etty Hillesum. Maar Simone Weil was beide tegelijk; snoeihard in haar maatschappijanalyse, overgevoelig als het ging om de liefde en het verlangen naar het goede.

En natuurlijk, ze ontwikkelde zich en veranderde gaandeweg. Haar hoop op een betere wereld verdween in de loop van de jaren dertig, al bleef ze zich ervoor inzetten. In haar activisme verloor ze het geloof in de revolutie. Haar pacifisme bleek niet bestand tegen de realpolitik van de oorlogsdreiging en de Duitse agressie. Haar tomeloze inzet voor onderdrukten en uitgebuiten bleek uiteindelijk een druppel op een gloeiende plaat. Maar Simone Weil bleef dromen van een andere, rechtvaardiger wereldorde. *L'Enracinement (Verworteling)*, het laatste manuscript dat ze voltooide voordat ze instortte, was het eerste boek van haar dat Albert Camus na de oorlog uitgaf, omdat hij vond dat Europa het voor zijn wederopbouw nodig had. Simone Weil was een pessimist, maar bleef – met de titel van een boek over haar door David McLellan – tot haar laatste ademtocht wel een *utopisch* pessimist.

Zelf was ze overtuigd van de coherentie van haar nalatenschap. Kort voor haar dood schrijft ze vanuit Londen in een brief aan haar ouders:

Ik bezit een soort groeiende innerlijke zekerheid dat in mij een voorraad zuiver goud opgeslagen is, die doorgegeven moet worden. Alleen is er niemand om hem in ontvangst te nemen. Het is een massief blok, dat compacter wordt naarmate het groeit. (...) Ik kan het niet in kleine stukjes uitdelen. (EL 250)

Een paar maanden eerder, vlak voor haar vertrek naar New York, had ze ook aan pater Perrin laten weten: 'Ook al ben ik meerdere keren een drempel overgegaan, ik herinner me niet dat ik ooit van richting ben veranderd' (Devaux 11). Een vriendschap onderhouden met 'de hele' Simone Weil blijft ingewikkeld. Je kunt het niet simpeler maken door haar nalatenschap op te delen in twee hapklare brokken, een politieke en een religieuze fase. Zelf beschouw ik haar werk liefst als een ruwe diamant die, elke keer als je er vanuit een andere hoek naar kijkt, een andere verrassende kleur laat zien. Maar hij heeft een harde, ondoordringbare kern, waar je geen toegang toe krijgt.

In de receptie van haar werk heeft men zich echter al te vaak uitsluitend gericht op haar eigenaardige persoonlijkheid. Dat was wellicht een manier om de verhouding tot Weil eenvoudiger en minder confronterend te maken. Blijkbaar was er zo veel mis met haar dat je haar werk eigenlijk niet meer serieus hoeft te nemen. Simone Weil is een pathologisch geval. Duidelijk een extreem hoogbegaafd mens in het autistisch spectrum: workaholic, moeite met lichamelijke contact, wijde kleding, extreem onhandig, obsessief gefocust. Alles moest voor haar puur en zuiver zijn. Veel gevoel voor humor had ze niet. Geen wonder dus dat haar ideeën zo radicaal zwart-wit zijn. Bovendien was Simone Weil aantoonbaar anorexiapatiënt. Dat ze weigerde te eten had dus

niets te maken met solidariteit met de armen. En is het tegen die achtergrond zo vreemd dat ze zich wel aangetrokken voelde tot de Rooms-Katholieke Kerk, maar de eucharistie weigerde? Haar oproep om je van het ego te onthechten en het ik uit te wissen heeft ten slotte ook niets met mystiek te maken; het is veeleer een vorm van zelfhaat, het resultaat van haar weigering om haar Joodse identiteit te aanvaarden (Giniewski).

Het is mij allemaal te gemakkelijk. Door zo de complexiteit van haar werk te reduceren tot haar – ongetwijfeld problematische – persoonlijkheid, houd je haar op veilige afstand en breng je haar genie terug tot het formaat van je eigen middelmatigheid.

Er is nog een manier om je Simone Weil van het lijf te houden, en dat is door haar op een voetstuk te plaatsen. Van zichzelf schreef ze dat ze als kind al ‘altijd instinctmatig, en eerder uit verontwaardiging dan uit medelijden, de plek wilde innemen van iedereen die onderdrukt werd’. ‘Het wijdverbreide ongeluk op aarde obsedeert me en maakt dat ik niet meer kan nadenken,’ schrijft ze vanuit New York aan haar vriend en studiegenoot Maurice Schumann in Londen, waar ze naartoe wil om deel te nemen aan een gevaarlijke missie in het Franse verzet. ‘Ik kan me alleen ervan vrijmaken en weer normaal functioneren als ik zelf een flink aandeel in dat gevaar en dat lijden krijg. (...) Ik smeed je om me, als het kan, er zo’n grote hoeveelheid van toe te bedelen dat ik niet verteerd word door nutteloos verdriet’ (EL 201). Het is niet mijn karakter, maar mijn roeping, zegt ze erbij. Nadat het haar gelukt is om naar Londen te komen, schrijft ze hem kort voor haar dood een lange, laatste brief. Hij had een keer laten vallen dat het was alsof ze een heilige wilde worden. Welnu, ant-

woordt ze, dat is toch het minste wat je van een christen mag verwachten (EL 209)?

Die grenzeloze zelfopoffering en dat eeuwige engagement waaronder ze ten slotte bezweek – ze moet wel een heilige geweest zijn. Sommige boeken over haar zijn doortrokken van een waas van aanbidding. Het zijn geen biografieën meer, maar heiligenlevens, over een vrome ziel op weg naar de volmaaktheid. Ik spiegel me hier liever aan haar biograaf en vriendin Simone Pétrement en Gustave Thibon, die beiden lang en intensief met Simone Weil hebben opgetrokken en haar grilligheid en nukken ook hebben meegemaakt. En toch, als overtuigd katholieken zijn ook zij geneigd – iets waar ik als protestant weinig voor voel – haar op zijn minst een zweem van heiligheid toe te dichten. Gelukkig bleven zij haar werk desondanks zonder de geur van wierook lezen en wogen ze het streng op zijn filosofische inhoud. Dat wil ik hier ook doen.

Voor alles filosoof

Voor Simone Weil op de knieën gaan, nee, dank u. Ze blijft buitengewoon. Maar ze is niet altijd voorbeeldig. Voor een eerlijke ontmoeting kun je het beste terecht bij haar schriftelijke erfenis. Zo slordig als Simone Weil omsprong met zichzelf, zo zorgvuldig ging ze om met wat ze schreef. Zelf schreef ze over een biografie van Karl Marx dat ‘grote mensen in hun oeuvre het beste van zichzelf hebben gegeven’. Want als je hun levensverhaal loskoppelt van hun oeuvre, resulteert dat er uiteindelijk in ‘dat je vooral hun persoonlijke eigenaardigheden belicht’. (Pétrement I 398). In haar teksten is Simone Weil groots.

Simone Weil (1909-1943) was een van de belangrijkste filosofen van de 20ste eeuw. In *In alles tot het uiterste* portretteert Frits de Lange deze radicale vrouw die in amper 34 jaar meerdere levens tegelijk leefde.

Weil was een hoogbegaafde intellectueel die uit solidariteit een jaar lang zwaar werk verrichtte in een fabriek, een pacifist die haar Spaanse geestverwanten gewapend te hulp kwam tijdens de burgeroorlog, en een Joodse vluchteling die zich in Londen aansloot bij het Franse verzet. De Lange verweeft al deze identiteiten en Weils denkbeelden samen in een toegankelijk geheel en toont haar blijvende impact. Hij laat zien hoe Simone Weil als filosoof een intens verlangen naar het goede combineert met een scherp oog voor de mechanismen van macht en geweld.

Frits de Lange is onderzoeker, schrijver en spreker. Van zijn hand verschenen eerder *Heilige onrust*, *Eindelijk volwassen* en *Overweldigend*.

www.uitgeverijtenhave.nl

